

CALP. ARQUEOLOGÍA Y MUSEO

Museos Municipales en el MARQ

CALP, ARQUEOLOGÍA Y MUSEO

Ciclo Museos Municipales en el MARQ

Ajuntament
de Calp

museu
arqueològic

MUSEO EUROPEO
DEL AÑO 2004

MUSEO ARQUEOLÓGICO DE ALICANTE

DIPUTACIÓN
DE ALICANTE

INDICE

- 10 CALP E IFACH, LAS VOCES DE LA PIEDRA
José Luis Ferris
- 26 CALP, ARQUEOLOGÍA Y MUSEO
María Amparo González Martínez
- 54 UNA TORRE DE GUAITA IBERA AL TOSSAL DE L'EMPEDROLA
(CALP, MARINA ALTA)
J. Bolufer
F. Sala Sellés
- 68 EL JINETE Y EL MONSTRUO
UN OINOKHOE IBÉRICO DECORADO DE IFACH
Enric Verdú Parra
- 84 LOS VIVEROS ROMANOS DE BANYS DE LA REINA
Manuel Olcina Doménech
- 100 BAÑOS DE LA REINA.
UN VICUS ROMANO A LOS PIES DEL PEÑÓN DE IFACH
Juan Manuel Abascal
Rosario Cebrián
Feliciana Sala
- 118 CRÓNICA DE UN HALLAZGO Y DOS HISTORIAS:
CAVANILLES 1792 Y PELLICER 1965
Ana Mª Ronda Femenia
Alicia Luján Navas
- 134 LA CRISTIANIZACIÓN DEL ENCLAVE DE BAÑOS DE LA REINA
Ana Mª Ronda Femenia
- 138 EL AMULETO ISLÁMICO DE IFACH
María Antonia Martínez Núñez
José Luis Menéndez Fueyo
- 152 TURRES ET FORTALICIUM: LA POBLA MEDIEVAL DE IFACH,
UN PROYECTO ARQUEOLÓGICO PARA EL FUTURO
José Luis Menéndez Fueyo
- 194 CATÁLOGO DE PIEZAS
- 226 BIBLIOGRAFÍA

UNA TORRE DE GUAITA IBERA AL TOSSAL DE L'EMPEDROLA
(CALP, MARINA ALTA)

J. Bolufer

MUSEU ARQUEOLÒGIC I ETNOGRÀFIC MUNICIPAL "SOLER BASCÓ" DE XÀBIA

F. Sala Sellés

UNIVERSITAT D'ALACANT

La serra de qualta del Cap d'Or,
Moraira, des del mar.

El tossal de l'Empedrola es localitza al sector més meridional de la comarca de la Marina Alta. La comarca es caracteritza per una profunda compartimentació en valls estretes i paral·leles. La xarxa hidrogràfica se cenyeix a aquesta intrincada estructura orogràfica amb tres conques imposades pels eixos del relleu: són els cursos dels rius Gallinera, Girona i Xaló-Gorgos. Aquests rius transcorren per les valls fins a desembocar a la mar en espais de topografia plana, coberts de sediments quaternaris. Per tant, el litoral de la Marina Alta està format per l'alternança de penya-segats i petites badies o cales precedides de marjals, com ara el delta del riu Girona que enllaça amb la marjal de Pego-Oliva i les albuferes de Dénia, el pla d'acumulació que rebéix la desembocadura del riu Gorgos a Xàbia, més al sud l'albufera de Moraira i finalment, al peu del penyal d'Illac, les salines de Calp.

Aquesta estructura geomorfològica ha condicionat la selecció dels espais ocupats secularment, de forma que l'assentament humà antic ha tingut preferència pels espais interiors de les valls més que per les planis properes al litoral. Els tres edafològics també diferencien la zona litoral i l'interior muntanyenc. A les desembocadures de rius i barrancs predominen els sòls al·luvials-colluvials, molt transformats per l'ús agrícola actual de tipus intensiu. Tradicionalment han estat afectats pels fenòmens de hidromorfisme que han configurat els espais d'albufera d'escàs aprofitament per al conreu. Cap a l'interior es localitzen les cubetes intramontanes i els fons de les valls d'Ebo, Laguar i Pop, on es localitzen sòls marró calcaris de capacitat agrícola mitjana. En època antiga, per tant, la costa no era un lloc adient per al poblament, a no ser que algun motiu important condicionés la fundació d'un establiment litoral.

Dintre d'aquest espai comarcal es troba el sinclinal de Benissa-Calp, la subunitat natural en la qual se situa el tossal de l'Empedrola (Fig. 1). Es tracta d'una cubeta emmarcada per la serra d'Oltà i Bèrnia al sud, la serra del Ferrer a l'oest i el Puig de la Llorença al nord. Aquest sinclinal miocè està cobert de margues que constitueixen tot un seguit de llomes d'escassa entitat en el seu sector central. Les llomes conformen una estructura de barrancs entre Moraira i Calp que perfilen una costa de petites cales, excel·lents punts per a fondejar naus. Una d'aquestes llomes és el tossal de l'Empedrola, situat a mitjan camí entre la costa i la vall de Pop-Aixa, de manera que cap a la mar dominava visualment el penyal d'Illac i tot el pla de les salines i, cap a l'interior, controlava el camí que conduïa al poblament ibèric d'aquesta vall (Fig. 2).

La seqüència estratigràfica i les construccions

Les tasques arqueològiques es van portar a terme a l'estiu de 1995 dirigides per J. Bolufer¹. Van consistir en diversos sondatges sobre la plataforma superior del tossal. El cim presenta una forma més o menys el·líptica, amb una

¹ Amb la participació dels obrers Manuel Serrano, Peg de ca l'Aljub i Joan de ca la Marina. Autorització Núm. Ref. 148/95 de la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria de Cultura. També fou fonamental la bona disposició del propietari de la parcel·la, Hendrik De Buck.

Figura 1.
Vista aèria del sinclinal
Benissa-Calp amb la ubicació de
l'Empedrola entre el penyal i la
vall de Pop-Aixa

Figura 2.
Vista del penyal i del pla de
les salines des de la torre
de l'Empedrola. Les restes
visibles corresponen a l'inici de
l'excavació

longitud màxima aproximada de 55 m i una amplària entre els 30 m de l'extrem nord i els 18 m de l'extrem sud. S'hi van excavar tres petites cales (B, C i D), ubicades al centre i l'extrem nord del tossal, a més d'un àrea d'uns 150 m² a l'extrem sud formada per les successives ampliacions de la cala A. Davant dels resultats negatius dels sondatges B, C i D, els treballs es van centrar en la cala A. L'excavació va exhumar el basament massís d'un edifici molt arrasat però d'aspecte sòlid, de planta rectangular i orientació general nord-sud, i d'uns 8,20 m d'amplària per 10,60 m de llargària (Fig. 3). Des del primer moment, la situació i tipologia de la construcció ens han permès interpretar-la com una talaia o torre de guaita.

Les restes constructives estaven cobertes d'un únic estrat superficial de terra marró amb abundants còdols mitjans i petits. Cap als extrems de la cala, la coloració marró fosca anava aclarint-se sense solució de continuïtat i no hi havia pedres. A la part central, en canvi, s'hi acumulaven els còdols mitjans i petits i centenars de fragments ceràmics, majoritàriament informes d'àmfora. Aquest desigual registre estratigràfic assenyalava la ubicació de la torre al centre de la cala A, de tal forma que les terres més clares dels extrems corresponien a l'exterior, tal volta uns talussos adossats a les parets perimetrals. Per davall per tot arreu apareixien les margues blanques de l'estrat natural, sobre la superfície de les quals es va construir la torre i la resta d'estructures descobertes al cim de l'Empedrola.

Els murs millors conservats defineixen clarament la torre pel nord i l'oest (Fig. 4). Tenen un gruix considerable, entre 90 i 110 cm. Estan bastits amb un doble parament de maçoneria de blocs mitjans de pedra parcialment carejada i amb una trava de terra marró fosca argil·lenca mesclada amb

Figura 3.
Aspecte de les restes de la torre
ibera al finalitzar l'excavació

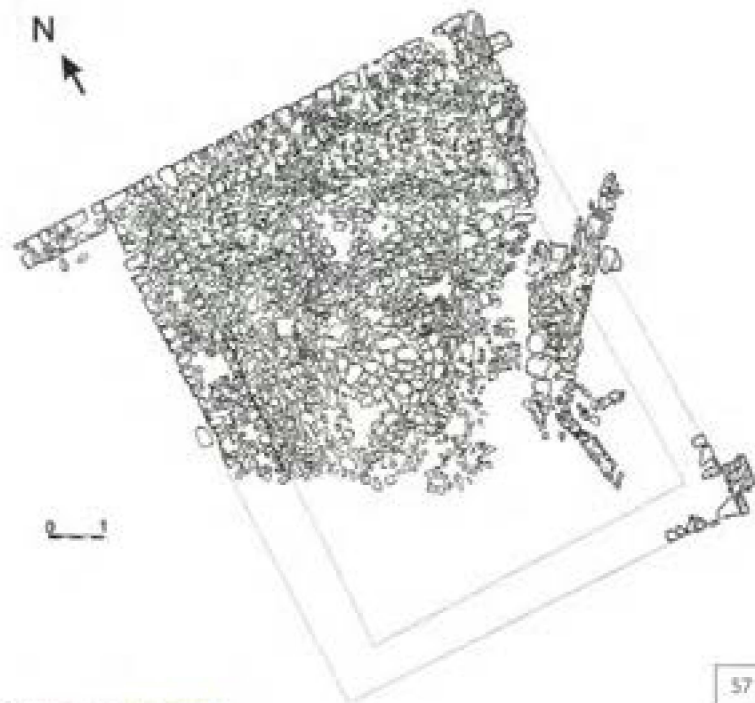

Figura 4.
Plànol de la torre ibera amb la
restitució dels murs perimetrals
espoliats

57

Figura 5.
Imatge del mur menor adossat a
l'angle nord-oest de la torre

Figura 6.
Imatge del talús en procés
d'excavació. A l'esquerra es
distingeixen fragments d'àmfora
púnica ebussitana

poques graves. La plataforma massissa del basament es va reblir amb còdols més petits però travats amb la mateixa terra. Cap al centre apareix una petita àrea més o menys quadrada pavimentada amb lloses de pedra arenisca rogenca. A l'exterior només trobem un mur de doble parament, més estret que els perimetrals, de 54 cm de gruix i uns 190 cm de llargària. S'adossa a l'angle nord-oest de la torre seguint la línia del mur nord i el remata una pedra de grans dimensions col·locada a perpany (Fig. 5). Tot i que no trava amb el mur nord, no hi ha dubte que forma part de la torre, ja que l'aparell i la modulació dels blocs utilitzats en el parament exterior són idèntics als dels murs perimetrals de la torre, de manera que visualment sembla la continuació del mur nord; a més, la trava de la maçoneria és la mateixa. Limitava i contenia un sòlid estrat de margues blanques adossat al parament extern del mur oest de la torre en forma de talús. El paquet de terres estava barrejat a consciència amb pedres i els fragments de nou àmfores prou completes (Fig. 6), la qual cosa donava solidesa al talús que, d'aquesta manera, podria servir com una mena de reforç o protecció de la base del mur oest.

Figura 7.
Imatge general de les restes de la torre. A l'esquerra s'aprecia el mur curvilini posterior a la torre ibera

Figura 8.
La línia obscura assenyala l'interfície que distingeix la zona intacta del reblit de la torre, a l'esquerra, de l'alterada, a la dreta. En el centre s'aprecia l'enllosat de pedra arenisca rogenca

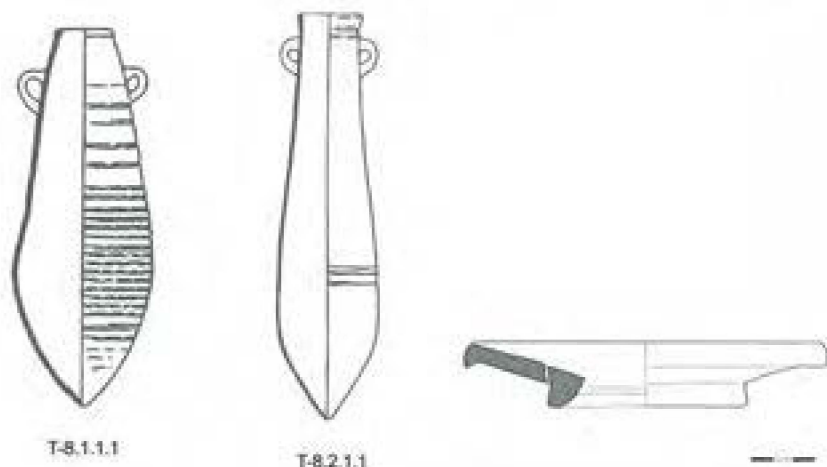
La identificació de les unitats estratigràfiques resulta més difícil a l'est i sud de la torre. La causa és una construcció posterior que desmunta i aprofita la pedra de la torre. D'aquesta remodelació només s'ha conservat un mur llarg que des del perfil sud-oest de la cala A segueix un traçat

curvilini vers el nord-est (Fig. 7). Els constructors van alterar parcialment el reblit de la torre, fet que ha quedat clarament senyalat per una interfície que distingeix la zona intacta de l'alterada (Fig. 8), però el massís del basament va continuar aprofitant-se en part. En canvi, les pedres utilitzades per a construir el mur curvilini es van extraure dels murs perimetrals sud i est de la torre que, per aquest motiu, han desaparegut totalment. Així, els blocs del mur curvilini tenen la mateixa mesura i similar carejat en la cara exterior que els murs perimetrals de la torre conservats. Per davant de l'angle nord-est de la torre apareixen les escasses restes d'un mur amb doble parament, que sí sembla estar en una posició estratigràfica infraposada a la torre, tot i que tampoc apareix associat a cap material arqueològic i, per tant, no es pot precisar si pertanyia o no al conjunt de la torre.

El material arqueològic dona un únic nivell d'ocupació centrat en el segle IV a. C. El conjunt està constituït únicament de ceràmiques aparegudes a dos llocs molt concrets: d'una banda, una nombrosa concentració de fragments informes d'àmfora en el reblit interior de la torre² i, d'altra, les àmfores prou senceres embotides en el talús adossat al mur oest. Els fragments de la zona del reblit són petits i de una mesura similar, de manera que semblen matxucats intencionadament per a fer-los servir de material constructiu. Els

² Quelcom més de 2.500 fragments.

Figura 9.
Material arqueològic que data la
construcció i ús de la torre: àmfors
púniques utilitzades al talús de la torre,
ebussitana a l'esquerra i de l'Estret a la
dreta i, el plat de peix àtic del rebllit

cossos d'àmfora del talús també estaven reaprofitats com a material constructiu, una vegada consumit el seu contingut. Es tracta de cinc àmfors iberes de pasta ataronjada, tres àmfors púniques ebussitanes T-8.1.1.1 i una àmfora púnica de l'Estret T-8.2.1.1 (Fig. 9). La presència d'aquestes àmfors data la construcció de l'edifici en la primera meitat del s. IV a. C., cronologia que coincideix amb el material ceràmic matxucat trobat en la superfície del rebllit, ja que entre els escassos fragments amb forma hi ha també una vora d'àmfora ebussitana T-8.1.1.1 i un plat de peix àtic (Fig. 9). Entre els materials de les antigues excavacions del Pare Belda al poblat del penyal d'Ifac, dipositats al MARQ, descobrim que les àmfors importades són dels mateixos tipus púnics d'Erivissa i de l'Estret i que la vaixela fina importada és també àtica, la qual cosa confirma que els dos jaciments són contemporanis. No es pot precisar el moment final de la torre, tot i que la absència de material arqueològic posterior a aquest moment indica que no tindria una ocupació massa llarga; en qualsevol cas, no entraria en el segle III a. C. La torre devia estar ja prou ensorrada perquè per a la construcció del mur corb s'espolia la pedra de les cotes més inferiors dels sòcols i s'aprofita part del basament.

En resum, la torre de l'Empedrola s'identifica amb una edificació rectangular, exempta i sòlida. Uns murs perimetrals ben bastits contenen un rebllit força massís de pedres mitjaneres lligades amb un morter de terra. No es fa cap rassa per als fonaments, sinó que els murs i el rebllit s'alcen directament sobre el terreny natural, la marga blanquinosa que cobreix la roca de base.

Estudi arquitectònic i proposta de reconstrucció de la torre

A partir de les dades arqueològiques proposem una hipotètica reconstrucció. Hem de pensar en tres opcions per a la fàbrica dels murs: un sòcol de maçoneria amb un alçat de filades de tova, de tàpia o de maçoneria de dalt a baix. L'estrat superficial constituït per l'enderroc dels murs està format per una terra marró, argilènca i barrejada amb graves i còdols. És un estrat de composició bastant uniforme que, per aquestes característiques, exclou una fàbrica de filades de tova, l'enderroc i dissolució de la qual formaria una unitat estratigràfica d'estructura i coloració heterogènia. Pel que fa les pedres utilitzades en la marginada moderna que contorneja el cim del tossal, procedents de la construcció antiga, no semblen suficients per a proposar un alçat complet de maçoneria. En conclusió, de les tres opcions abans esmentades pensem que una fàbrica de tàpia seria la que més s'acorda amb el registre arqueològic. D'altra banda, unes parets amb un gruix d'entre 90 i 110 cm suporten ben bé el pes de diverses plantes i, per tant, tindria un desenvolupament en altura. Aquest ample de murs ens permet proposar l'edifici de l'Empedrola com una torre de planta rectangular amb un pis i terrat.

No han quedat indicis de compartimentació a l'interior de la torre. Entre les pedres del rebllit no s'observa cap alineació que assenyale els paraments de murs mitjaners. Podria ocórrer que s'alçaren a partir d'una cota més elevada, no conservada, la qual cosa explicaria aquesta absència. La única distinció en el rebllit de pedres calcàries és la zona de

Figura 10.
Imatge de la torre del Riu
d'Aigües en la illa de Reixes
(el Campello)

lloses de pedra arenisca rosada situada al centre. L'enllosat té una forma més o menys quadrada que, pel fet de trobar-se al bell mig de la construcció, ens fa pensar en la pavimentació d'un àrea descoberta, a la manera d'un desllunat. A l'arquitectura ibera no són rars els enllosats, que quasi sempre s'associen a paviments de patis o espais descoberts. Si admitem l'existència d'una segona planta a l'Empedrola, l'enllosat podria ser ben bé la pavimentació del badalot de l'escala que pujaria al primer pis i al terrat. El paviment de lloses facilitaria l'evacuació de l'aigua de pluja per un desguàs. De fet, l'enllosat presenta una lleugera inclinació cap a l'angle sud-est de la torre.

L'orientació general amb l'eix llarg en sentit nord-sud fa pensar en tres opcions per a la ubicació de la porta. La primera, a la paret est, de cara al penyal i la mar; és també la ubicació tradicional de les portes en les cases de camp d'aquesta part de la Marina Alta. La segona, oberta a l'oest, on es troba el talús. Com s'ha dit, el gros paquet de margues blanquinoses barrejat amb pedres i àmfores, col·locat contra el parament del mur oest, formaria una mena de reforç del basament comparable a la rafa en l'arquitectura moderna (Fullana, 1984, 307), però també es podria interpretar com una rampa d'accés a la torre. En contra d'aquesta opció tenim que la paret oest està més exposada a la pluja i al mal oratge, per la qual cosa pensem més aviat en un talús de protecció de la base del mur. Finalment, la porta podria estar elevada a una certa alçària, com veiem a les torres de guaita d'època moderna de la costa alacantina (Fig. 10).

L'excavació confirma que al cim hi ha només aquesta edificació d'època ibera. Podem dir, per tant, que es tractava d'una torre aïllada amb una funció més aviat de guaita que no defensiva. Segons l'estudi de les fortificacions iberes de P. Moret (1996, 160), aquest tipus de construcció és escàs en el món iber perquè és aliè a la tradició, que consisteix a organitzar el territori a partir d'assentaments fortificats petits i mitjans, dispersos al llarg de les vies de comunicació i en punts estratègics. Aquests nuclis assolien la funció de vigilància a més de la de lloc d'habitatge. Així doncs, el nombre de torres aïllades recollit per aquest autor és molt reduït, i encara menor si ens referim a les torres quadrangulars (Moret, 2004, 17).

La publicació del Perengil ha donat a conèixer un nou exemple d'edifici fortificat aïllat que, en aquest cas, domina la visió de la plana litoral de Vinaròs (Baix Maestrat) des d'un

Figura 11.
Paral·lels contestans a la torre de l'Empedrola:
dalt, torre VI del Tossal de Manises
(de Olcina i Pérez, 1998, 60);
baix, edifici de las Tres Hermanas
(de García i Moratalla, 1998-99)

turó de només 114 m sobre el nivell del mar. Està constituït per una sola casona de planta rectangular –18,5 m x 11,2 m– i potents murs exteriors de 1,75 m d'amplada, amb un passadís d'accés a la porta que funcionaria com una mena d'entrada de recobriment en petita escala; a l'interior es conserven algunes estructures domèstiques i part d'una escala de pedra que indica l'existència d'un pis superior. Sense descartar altres funcions, l'excavador es decanta per un punt de vigilància que podria estar relacionat amb les necessitats estratègiques derivades de la Segona Guerra Púnica (Oliver Foix, 2001, 138-139). Ni la cronologia ni la major complexitat constructiva de l'edifici vinarosenc serveixen per a entendre l'Empedrola, però és un exemple més que cal afegir al nou panorama que s'obri per a la recerca del control del territori iber.

Les mesures de la torre de l'Empedrola –8,20 m x 10,60 m– són curiosament més pròximes a les de la torre monumental de la porta nord-est de la muralla iberica de Torreparedones (Còrdova), de 8,30 m per 10,30 m. Segons els càlculs de P. Moret (1998, 90), les mesures de Torreparedones reflecteixen la multiplicació d'un colze púnic de 51-52 cm tramés en la taula de bronze de mesures de la ciutat romana nord-africana de Thibilis (Algèria). La cronologia de la porta de Torreparedones entre el 325 i el 275 a. C. (Cunliffe i Fernández Castro, 1992) és un altre punt d'aproximació al cas de l'Empedrola. Però les mesures més semblants les trobem en la torre VI de la fortificació del Tossal de Manises (Alacant), de 8,15 m per 10,16 m (Olcina, 2005, 160), tot i que aquesta és una torre buida per a contenir maquinaria de guerra, com ara catapultes, i cronològicament correspon a l'últim quart del s. III aC, per tant, dins dels episodis de la Segona Guerra Púnica (Fig. 11).

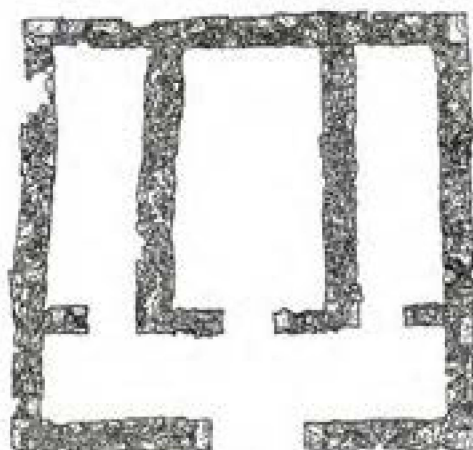
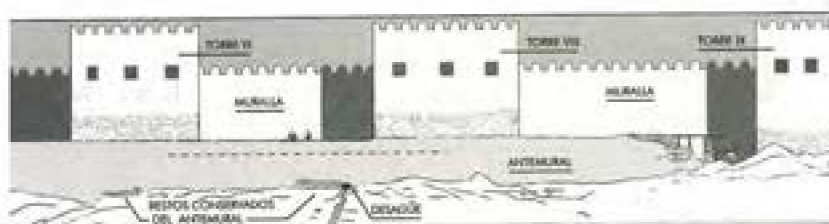

Figura 12.
Vista cap al nord-est des de
l'Empedrola. El control visual de
l'entrada cap a la vall interior és
imillorable

La funció de l'Empedrola en el territori ibèric de la Marina Alta: un assaig de reconstrucció històrica

Per la seua morfologia i situació, la torre de l'Empedrola és una estructura gens habitual en el panorama arqueològic de la Contestània ibèrica. En els darrers anys, no obstant això, hem sabut de dos exemples més d'edificis en un cim sense cap altra construcció als voltants: Las Tres Hermanas (Asp) (Garcia i Moratalla, 1998-99) i la Tellerola (la Vila). L'edifici de Las Tres Hermanas és una gran construcció aïllada, de planta rectangular i distribució tripartida (Fig. 11), a la qual els autors atorguen una possible funció ritual i de representació política. Per la ubicació en un punt preeminent, des del qual es domina tant el Baix Vinalopó i Baix Segura com la

cubeta del Vinalopó Mitjà, a la funció de culte se'n pot afegir un evident control visual. L'edifici de la Tellerola està situat al cim d'una petita elevació al costat de la desembocadura del riu Torres, situació que li permet una bona visibilitat del tram de costa on es troba.³ En superfície s'observen les restes d'una sola edificació de forma irregular, aparentment en forma c'absis a l'extrem sud i apuntada a l'extrem oposat. Dels fragments ceràmics trobats al voltant de la construcció destaquem la ceràmica àtica de vernís negre, els fragments informes d'àmfora ebussitana, una cassola púnica de cuina i fragments de vasos ibèrics pintats, tot lo qual ofereix una datació contemporània a l'Empedrola.

Tres casos de construccions exemptes i aïllades a la Contestània semblen pocs per a generalitzar, però ens permeten

³ Aquestes dades i el plànol estan recollits de la fitxa elaborada per A. Espinosa el 1991 per al catàleg de jaciments arqueològics de la Generalitat Valenciana.

Figura 13.
Recreació de Peter Connolly (1989, 36-37) de la construcció
d'una de les talaies que constitueixen la xarxa de vigilància
al llarg del curs del Danubi a l'època de l'emperador Trajà.
La torre de l'Empedrola deuria ser prou similar llevat de la
coberta que suposem més aviat en forma de terrat

plantejar el debat sobre la seua funció en el territori (Sala, 2005). Per a entendre el paper de la torre de l'Empedrola en l'entorn pròxim, cal preguntar-se pels ocupants i per la seua activitat quotidiana. En aquest punt hem de recórrer al material arqueològic. El registre moble està format d'un nombrós conjunt de fragments ceràmics quasi exclusivament d'àmfora, tret d'un parell de fragments de vora de plat, un fragment informe amb restes de decoració pintada i un altre a mà, tots matxucats possiblement per a ser utilitzats com a material constructiu, a més de les restes fragmentades del plat de peix àtic abans esmentat. També hi són les àmfors trencades però quasi senceres aprofitades en la construcció del talús exterior. Tot i que aquest material arqueològic correspon a la construcció de la torre, resulta prou cridaner que el conjunt siga tan diferent d'un context domèstic. Si el cim de l'Empedrola fos un lloc d'habitatge, els fragments d'altres tipus de vasos d'ús domèstic s'haurien d'haver trobat pels voltants de l'edifici. Així, doncs, manquen els necessaris vasos de rebost, la vaixel·la de taula, les olles de cuina i altres elements funcionals, com ara estris agrícoles i domèstics. La sospita que l'Empedrola no siga un lloc domèstic es veu reforçada pel fet que no hi haja cap evidència d'activitat productiva. A més, la localització geogràfica del jaciment no suggereix una preocupació dels habitants per tal d'apropar-se a les terres de conreu, ni per tal de produir les seues subsistències. Sembla més aviat un lloc de funció especialitzada, la qual cosa ens condueix a dues opcions interpretatives.

La majoritària presència d'àmfors ens podria assenyalar un lloc d'emmagatzematge de productes importats per a la redistribució cap a les valls interiors. Però, mes enllà de la singularitat de la presència de productes importats en un punt petit i aïllat, les àmfors importades són escasses

Figura 14.

Vista del tossal del l'Empedrola des del pla. A l'època ibera la torre destacaria sobre el cim com ara la construcció actual en aquesta imatge.

i no trobem metalls o altres objectes d'intercanvi. Descartada la funció comercial, i atès que el lloc és el millor per a controlar el camí que porta des de l'oppidum del penyal d'Ifac a la vall de Pop-Aixa (Fig. 12), la funció especialitzada que pren més força és la d'un lloc de guaita, de vigilància del camí. Així, doncs, la presència majoritària d'àmfores, tant d'importació com iberes, tindria explicació en una condició dels ocupants de l'Empedrola de consumidors, més que de productors. Els productes consumits són un altre element d'interès: peix salat de procedència púnica i tal volta cervesa o gra en les àmfores iberes. En altres contextos ibers, aquests productes, almenys les salaons de peix i el vi, serien considerats com a aliments valuosos, emprats per a circular de forma restringida entre membres destacats de la societat ibera. En el marc de la economia política, els intercanvis d'aquests productes consolidarien els llaços entre famílies aristocràtiques iberes, i enfortirien les formes de control

polític (Sanmartí, 2000). No sembla ser aquesta la explicació de les àmfores importades a l'Empedrola, ja que no és tracta de la residència d'una família aristocràtica, les característiques de les quals han estat estudiades recentment a partir dels exemples coneguts en altres poblats de la Contestània (Sala i Abad, 2006). El context arqueològic de l'Empedrola dins de l'entorn de Calp ens permet situar-se des d'un altra perspectiva.

La capacitat agrícola dels terrenys del voltant de l'oppidum del penyal d'Ifac és molt reduïda, quasi nul·la i, per tant, la major part dels productes de subsistència vindrien de la vall de Pop-Aixa o d'altres zones de poblament ibers pròximes. Si qui habitava a l'Empedrola no es dedicava a la producció de béns, devia tenir cobertes les necessitats de subsistència, part de les quals serien els aliments emmagatzemats en les àmfores trobades. Ens situem davant d'un altre fet ex-

cepcional, ja que, de moment, és la primera evidència d'un jaciment iber contestà que depèn d'una font d'aprovisionament. Aquesta subordinació té sentit en un lloc de caràcter estratègic i amb una funció de vigilància dels voltants. Aleshores, la qüestió és com explicar la torre de guaita de l'Empedrola en un projecte de vigilància estreta de l'entorn de l'oppidum del penyal d'Irac, quan la solució normal a la Contestània per a garantir la protecció i defensa dels territoris es fa principalment des dels mateixos llocs d'habitatge (Grau, 2002; Moratalla, 2005).

Aquest funcionament mixt dels oppida en el territori iber contestà és l'adient en un context de rivalitats i conflictes caracteritzats per ràtzies contra els pobles veïns o per lliurar batalles campals entre dos bàndols de guerrers relativament estructurats, com ha proposat recentment F. Quesada per al sud-est i llevant peninsulars als segles IV i III a. C. (Quesada, 2003, 111-113). En totes dues formes d'enfrontaments, una talaia com l'Empedrola tindria una raó de ser. Ara bé, un control ferm de les fronteres mitjançant una xarxa de talaies i fortins no és freqüent en el món ibèric, com tampoc ho va ser en altres zones de la Mediterrània antiga. Solen ser sistemes establerts en situacions molt puntuals, en ocasions de perill imminent, i sempre molt costosos. Un dels casos més coneguts és el de la regió de l'Àtica, on es va crear un sistema de tancament de la *chora* que va durar poc més d'una generació, entre 385 a. C. i 340 a. C. (J. Ober 1985) destacava el caràcter excepcional d'aquest sistema que va resultar massa oneros i poc pràctic per a Atenes. Només les circumstàncies puntuals d'una població força atemorida després de la Guerra del Peloponès expliquen l'esforç de la ciutat per construir aquest sistema, que finalment no va poder mantenir en el temps. Com ja es sabut, el mateix límes romà, el més gran exemple de tancament territorial del

món antic, van comportar una càrrega financera excepcional per a Roma (Fig. 13). L'esforç no només era econòmic, sinó també el derivat de mantenir la tensió necessària dels vigilants, problema que sovint esdevé un dels punts febles de qualsevol xarxa fortificada.

El territori de l'Edetania (Camp del Túria) pot ser l'exemple més documentat del funcionament integral de control d'un territori iber. Basat en un grup de fortins i talaies subordinats a la ciutat d'Edeta (Tossal de Sant Miquel, Llíria), aquest sistema defensiu hauria estat construït a l'inici del segle IV a. C. i es mantindria fins a l'inici del segle II aC, quan el poder romà el desmantella (Bonet i Mata, 2001). L'excavació i estudi d'un d'aquests fortins de control d'Edeta, el Puntal dels Llops, confirmen que a la funció estratègica principal s'afegeixen les activitats econòmiques i quotidianes, tot lo qual fa de l'assentament un nucli de funcions variades i una residència aristocràtica (Bonet i Mata, 2002, 214). El cas edetà és el millor exemple de que el component estratègic de control i el refugi de la població van sempre units.

Com ja hem vist, aquesta funció polivalent no es compleix a l'Empedrola. Ací no estem davant d'un habitatge sinó d'una torre de guaita instal·lada en un punt per al control visual del camí que conduïa des de l'oppidum del penyal d'Irac cap al poblament iber de la vall de Pop-Alba. Les mesures de la torre impedeixen donar refugi a una població camperola davant l'aplegada d'una ràtzia, però sí permet avisar d'un perill imminent. Com que per la zona no hi ha altres jaciments com l'Empedrola, no podem dir que hi hagués un sistema complex de control territorial, tot i que queda clar que un jaciment d'aquestes característiques i amb una datació tan concreta es construeix per a fer front a una amenaça puntual. Se'ns acudeixen dues opcions hipotètiques.

Prenent com a exemple el cas de l'Eivissa tardopúnica i la importància de la sal en l'economia púnica,⁴ la primera hipòtesi estaria en relació amb la producció de la sal. En època tardopúnica, les salines eivissenques estaven vigilades per un sistema de torres i punts de guaita que controlava tota la costa sud d'Eivissa (Ramón, 1985). E. Dies data el sistema en la primera meitat del s. II aC, i afirma que la xarxa de talaies no va durar més de 50 anys (Dies, 1990, 218). Des del segle XIV fins al XVIII, les salines d'Eivissa es van tornar a proveir d'un sistema de talaies per tal de protegir la producció de sal dels pirates i bandolers que infestaven les algües de les illes. E. Dies destaca el paral·lisme que hi ha entre les torres púniques i el sistema de talaies d'època moderna perquè estan construïdes en el mateix lloc i en unes circumstàncies molt puntuals. Sembla, doncs, que en tots dos moments històrics un perill feia necessari protegir de forma excepcional un bé tan preuat com la sal. El cicle d'explotació de les salines té el moment més crític als mesos estivals, durant el període de recollida de la sal, que és quan en un espai de temps molt curt hi ha una gran riquesa acumulada que podia despertar la cobdícia de veïns i pirates. Aquesta circumstància explica els sistemes de vigilància de les salines d'Eivissa i ens fa pensar que a l'àrea del penyal d'Illac pogué haver-hi una circumstància pareguda durant els tres primers quarts del s. IV a. C. La vigilància del litoral s'efectuaria des del mateix penyal, des d'on l'avistament de vaixells està garantit. Al vessant del penyal, l'oppidum iber serviria de refugi per a la població i d'emmagatzematge de la collita de sal. Però la vigilància del camí que ve des de la vall

de Xalò queda molt reduïda des del penyal, per la qual cosa resultava de molta utilitat un punt de guaita entre la costa i el pas a la vall. La torre de l'Empedrola estaria construïda per a vigilar el pas de l'interior des d'on podria arribar una incursió inesperada dels pobles veïns.

A més, hem de tenir en compte que l'explotació de les salines degué ser un motiu important, si no el que més, en la elecció d'aquest punt del litoral per a la construcció de la rica villa alt-imperial dels Banyes de la Reina (Abascal i altres, 2007), com també de la reocupació de la vessant del penyal en època islàmica, just on mil anys abans havia estat l'oppidum iber. La constant ocupació de les rodalies de l'aiguamoll apunta a la sal com un producte de gran valor, clarament arrelat en aquest entorn, i ens permet sospitar que la producció d'aquest bé podria remuntar-se a l'època ibèrica. La sal hagués pogut esdevenir la contrapartida en els intercanvis comercials, atès que la zona és prou deficitària en altres recursos.

La segona interpretació no s'oposa a l'anterior sinó més aviat la complementa: es tracta de vincular la torre a un context més ampli de protecció del litoral. Des del segle XV al segle XVII, quan la pirateria en el Mediterrani constituïa una "indústria" i una font de recursos (Braudel, 1976, vol. II, 285 *passim*), la costa alacantina fou objecte de nombroses incursions dels pirates berberiscos que infestaven tota la mar Mediterrània i en concret el triangle format pel sud-est peninsular, les illes Balears i el nord d'Àfrica. En els moments més crítics d'aquesta inestabilitat es va bastir una xarxa de

⁴ Assumpte cada vegada més considerat en la recerca, a propòsit del qual seguim les opinions de L. I. Manfredi (1992, *passim*) i E. García Vargas (2001, 20-21).

torres intercomunicades des de Dènia fins a Torrevella per a la guaita del litoral (Banyuls i altres, 1996; Menéndez Fueyo, 1997). A aquesta zona concreta de la Marina Alta hi havia torres de guaita a la punta de Moraira, al barranc del Mascarat i el penyal mateix servia com a talaia natural; tres llocs on també hi trobem sengles assentaments ibers. Com en època moderna, els tres assentaments ibers podrien haver establert una xarxa d'intervisibilitat per al control del litoral, en la qual podia participar la torre de l'Empedrola com un element interior de reforç de la xarxa (Fig. 14). Una relació visual i de comunicació entre els quatre jaciments assenyalaria una preocupació derivada d'un perill vingut principalment des de la mar, potser atret per la producció de sal i les riqueses generades pel seu intercanvi a la zona concreta del penyal d'Ifac, potser atret per la potencial riquesa de la ruta comercial entre la Eivissa púnica i la costa contestana en el

s. IV a. C. (Sala, 2001-2002). Aquesta hipotètica vigilància del litoral també explicaria l'existència de la torre de la Tellerola a una vintena de quilòmetres més al sud, i potser també la torre exempta del Grau Vell de Sagunt, construïda a les darreries del s. III a. C. en el que era un concorregut port comercial des de molt abans (Aranegui, 2004).

Malgrat que no podem precisar les raons exactes que van decidir la creació d'una de protecció excepcional amb el bastiment de la torre de l'Empedrola, no hi ha dubte de l'existència d'una amenaça que va obligar al reforç de la vigilància. Aquesta empresa no devia ser possible sense una autoritat i sense un centre amb la capacitat organitzativa i econòmica per donar resposta complida a la protecció de les salines i les riqueses del seu enton. Aquest centre es trobava al poblat ibèric del penyal d'Ifac.